

מבוא

מאגיה וקבלה

מאת יהודה ליבס

הכרך שלפנינו מכיל מאמרים מאת גדול חוקרי הקבלה, גרשם שלום ז"ל, שעניינם כישופים וניחושים, רוחות ושדים. נשאלת אפוא השאלה, מה לאלה ולתורת הקבלה, שהיא, בעיני אוהביה, הרובד הפנימי של דת ישראל.

אליבא דאמת, הצורך בדברי מבוא אלה מתעורר לא עקב ההפתעה שמעוררת הסמכת המאגיה אל הקבלה, אלא בגלל ההפך מזה, מחמת הקלות-הבלתי-נסבלת שבה מתקבלת היום הקרבה שבין מאגיה לבין קבלה ודת. כך לפחות בקרב הציבור הרחב, שאצלו "מקובלים" ו"מיסטיקאים" הוא כינוי למנחשים ולידעונים, לפותחים בקפה ובקלפים, לסוחרים ברכות וכותבי קמעות. יש אף רושם שגם המחקר אינו טורח להפריך זאת, אדרבא בשפע של מחקרים על המאגיה היהודית שהתפרסמו לאחרונה יש משום תרומה, בכוונה או בלא יודעין, לביסוס דימוי זה, בדבר מרכזיותה של התופעה המאגית בדת ישראל בכלל ובעיקר בקבלה.

מחקרים אלה חשובים הם כשלעצמם ומראים שהמאגיה אכן קיימת ושכיחה בתרבותנו ונפוצה יותר ממה שסברו בעבר. אך אין די בהכרה בכך כדי להגדיר את משקלה של המאגיה בדת ישראל. לשם כך יש לשאול גם על משקלם הסגולי של הטקסטים המאגיים, ולברר את גישתם של הטקסטים הגדולים כלפי התופעה המאגית. אינני שותף לגישה הפוסט-מודרניסטית, המשווה אוטומאטית קטון וגדול, ומתייחסת רק לאינוונטר ולכמותו. הירארכיה היא ממהותה של התופעה הדתית, ולא כל כותב הוא הרמב"ם או בעל הזוהר. כך אומר לא רק בהערכה ישירה של אותם כותבים (יהיו מי שיחלקו על סמכותו של היסטוריון להערכה שכזאת), כתבי הדת ובני הקהילה פוסקים ללא-הרף בהלכה זו, ומצביעים על הגדולים ובני הסמכה. והנה עיון בכתבים הגדולים מעלה שחלקם שוללים את המאגיה מכול וכול (הפילוסופים), וחלק אחר (המקובלים) מעקרים אותה בדרך כלל מעיקר מהותה.

אך כדי לעמוד על כך יש להגדיר את המאגיה בזהירות, ולעסוק בה בכלים עדינים. כדי שלמלה 'מאגיה' יהי ערך מבחין ומסביר, כדאי להשתמש בה דווקא בטוהרתה (אולי נכון יותר לומר 'בטומאתה'), ולא להחשיב כמאגיה אלא פעילות מניפולטיבית כלפי מעלה; נקיטת פרוצדורות טכניות, הרחוקות מכל אהבה או יראה, כדי להכריח את האל או מלאכיו למלא את רצון המשתמש בן. הגדרה זו, התואמת את דעת חז"ל באשר למהות הכישוף ('למה נקרא שמן כשפים? – שמכחישין פמליא של מעלה' – חולין ז ע"ב), נראית בעיני פורייה יותר מאשר הסתמכות על סימנים השאובים מתוך ממצא טקסטואלי של

מקורות הנחשבים כמאגיים.¹ הסתמכות כזאת, מלבד מה שהיא לוקה במעגליות לוגית, מכתימה במאגיה גם טקסטים דתיים מן המעלה הראשונה, המשלבים בתוכם יסודות מאגיים, שבשילובם זה משנים את מהותם, ומשתלבים במגמה הדתית הראשונה, תוך שהם מוסיפים לה עוד תבלין משלהם.

דוגמאות לכך יימצאו אף בכתבים שהוגדרו 'רשמית' כמאגיים. עיון באוסף המונומנטלי של כתבים מאגיים מן הגניזה, מיסודם של שפר ושקד,² יגלה שפע של תופעות דתיות מעניינות, שעוול הוא להשליכם בלא הבחנה לתוך קערת המאגיה. ניקח למשל את התפילה, הפותחת במלים: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו להזכיר שמו הגדול באהבה'.³ אחרי ברכה זו באים, כצפוי, שפע של שמות קודש. אך האם די בכך לשם הגדרת הטקסט כמאגי? לדעתי, עצם הברכה, שהופכת את הזכרת השמות למצווה דתית, מפקיעה אותם מן המאגיות ומשייכת אותם לעניין אחר מעניין ביותר, שעדיין אינו מוכר ומוגדר.⁴ כך גם המלה 'באהבה' שמצויה בסוף הברכה, שאין לה שני הפכים גדולים מאשר אהבה ומאגיה. ושמות הקודש הרבים אינם גורמים להפוך תפילה זו, המנוסחת בלשון 'יהי רצון מלפניך',⁵ למניפולציה מאגית.

אכן אפשר אף להשוות תפילה זו לברכה שלפני קריאת שמע, ברכת האהבה שבה באה לידי ביטוי עילאי מידת האהבה ההדדית והייחוד ההדדי בין ישראל ואלוהיו: מצד אחד 'לייחדך באהבה' ומצד שני 'ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך', וכן החתימה: 'הבוחר בעמו ישראל באהבה'. ברכה זו רחוקה מן המאגיה כרחוק מזרח ממערב, ובכל זאת נוגעת לשמו של הקב"ה, 'לייחדך באהבה ולאהבה את שמך', שהרי גם פסוק שמע ישראל, שאין הברכה אלא הקדמה לאמירתו, פסוק הייחוד האהבה ומסירות הנפש, נחשב כולו לשם קדוש (לפיכך נאמר אחריו המשפט: 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'). הדמיון בין התפלה שלפנינו לברכת האהבה מתחזק עוד יותר לפי נוסח ארץ-ישראלי עתיק של ברכה זו, ששם הייחוד מנוסח כמצוה: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על מצוות קרית שמע ולהמליכו בלב שלם ולייחדו בלב טוב'.⁶

¹ ראה: יובל הררי, 'דת כישוף והשבעות: עיונים מתודולוגיים לקראת הגדרה מחולדת של המאגיה היהודית הקדומה', דעת 48 (תשס"ב), עמ' 33-56. וכן יובל הררי, המאגיה היהודית הקדומה: עיונים מתודולוגיים ופנומנולוגיים, עבודת דוקטור (בהדרכת שאול שקד ומשה אידל), האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ח (בשכפול).

² Peter Schäfer und Shaul Shaked, *Magische Texte aus der Kairoer Geniza*, Mohr Siebeck, Tübingen, 3 vols 1994-1999

³ שם, כרך ג, עמ' 180.

⁴ המהדירים מעירים כאן (עמ' 182) אומנם: 'Eine solche Legitimierung der magischen Verwendung des Gottesnamens ist bislang singular', אך גם הערה זו מניחה כמובן מאיליו את המאגיות של הטקסט. נוסף לכך הברכה אינה רק נותנת לגיטימציה להזכרת שמות האל, אלא אף הופכת אותה למצווה דתית.

⁵ המלה 'רצון' נקראה מכתב היד.

⁶ ראה יוסף היינמן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, מאגנס, ירושלים תשכ"ד, עמ' 102.